

**МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ФІЗИКО-
МАТЕМАТИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЧЕРНІГІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ Т.Г.ШЕВЧЕНКА (1916-1941 РОКИ)**

У статті висвітлено питання історії створення та функціонування фізико-математичного факультету Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка у контексті становлення та розвитку вітчизняної вищої педагогічної фізико-математичної освіти.

На основі аналізу архівних документів та наукових видань схарактеризовано пріоритетні напрями діяльності факультету: організація навчально-виховного процесу, створення матеріально-технічної бази, покращення викладацького складу, удосконалення методики викладання фізико-математичних дисциплін.

Досліджено основні етапи розбудови факультету, стан підготовки педагогічних кадрів у довоєнний період, науково-педагогічну спадщину керівників та викладачів, їх внесок у розбудову педагогічної освіти.

Науково-педагогічний доробок викладачів того періоду становить багату спадщину вітчизняної науки, його використовують у навчальному процесі донині.

Ключові слова: вища педагогічна фізико-математична освіта, напрями діяльності, науково-педагогічний доробок.

В усі часи складним й водночас дуже відповідальним завданням національної школи було і є забезпечення умов здобуття підростаючим поколінням якісної математичної освіти. Його реалізація включає в себе різні чинники: запити суспільства, досконалі програми та підручники,

вмотивованість учнів. Але важливою ланкою у цьому ланцюгу є вчитель. Успіх справи залежать від рівня його підготовки, майстерності. Сьогодні, коли вища педагогічна фізико-математична освіта не користується попитом серед абітурієнтів, зазнає труднощів у кадровому забезпеченні, значно знизився рівень базової підготовки студентів, вивчення історії її становлення та розвитку є одним із актуальних напрямів сучасних досліджень дидактики.

Стаття присвячена дослідженню маловідомих фактів історії фізико-математичного факультету, зокрема організації навчально-виховного процесу, діяльності його керівників та викладачів, студентів у період з 1916 по 1941 рік.

Фізико-математичний факультет Чернігівського національного педагогічного університету за часи свого існування набув багатого досвіду педагогічної та наукової діяльності. Його історія бере свій початок від 1916 року, в якому за клопотання місцевого губернського земства було засновано Чернігівський учительський інститут. Вона нерозривно пов'язана із становленням української школи, пошуком нових шляхів розвитку освіти взагалі та математичної зокрема.

Політичні події, багатим на які виявилось минуле століття, мали визначальний вплив і на розвиток освіти в Україні. Початковим етапом становлення факультету, зародження педагогічної науки та освіти є його розбудова в умовах національно-демократичної революції (1917-1920 рр.). Корінні перетворення у вчительських інститутах, початок яким у червні 1917 року поклав Закон Тимчасового уряду, торкнулися і Чернігівського учительського інституту, коли його було переведено в розряд навчальних закладів, “наближених до вищих шкіл”. З 1917-1918 навчального року з'явилася спеціалізація у підготовці вчителів, було введено три відділення: словесно-історичне, природничо-географічне та фізико-математичне. [3, с.20]. Змінилися умови прийому вступників. До інституту зараховували випускників різних типів середніх шкіл, осіб обох статей, які мали стаж

учительської роботи не менше 2-х років. Того ж року до інституту без екзаменів було зараховано 35 студентів.

Першим викладачем математики і фізики в Чернігівському вчительському інституті став випускник Петроградського університету Вукол Петрович Бударин. Посада була позаштатною, з погодинною системою оплати.

У 1917 році до Чернігівського учительського інституту викладачами були зараховані на той час вже досвідчені учителі математики й фізики 5-ої Варшавської гімназії, тимчасово евакуйованої у 1912 році на період Першої світової війни до Чернігова, С.А.Неаполітанський і О.С.Вольфенсон.

Сергій Аркадійович Неаполітанський відомий своїми новаторськими розробками в теорії і практиці методики навчання математики. Серед його доробок: записки з МНМ (форсований курс лекцій, прочитаний на педагогічних окружних курсах, брошура про викладання арифметики та геометрії з точки зору вимог формальної логіки, брошура-доповідь “Елементи логіки в шкільній математиці”, прочитана на Варшавському з’їзді викладачів математики (1902 р.) [7].

Питання реформи шкільної математичної освіти широко обговорювалися на двох Всеросійських з’їздах викладачів математики, що відбулися під час зимових канікул 1911-1912 та 1913-1914 навчальних років. С.А.Неаполітанський (Варшава), будучи делегатом цих з’їздів, брав активну участь в обговоренні актуальних проблем викладання математики [12]. На другому з’їзді керував однією з його секцій.

У 1916-1917 роках був кореспондентом наукового комітету з розгляду книг та посібників з методики навчання математики. У період відсутності на час лікування директора педагогічного інституту С.І.Воробйова (жовтень 1919 року – червень 1920 року) виконував обов’язки голови педагогічної ради [3, с.37].

Олександр Вольфенсон – кандидат фізико-математичних наук, працював викладачем у Варшавському окрузі та в Суворовському

кадетському корпусі. У 1910 році був обраний головою Варшавського педагогічного товариства. У 1911-1912 роках (до евакуації з Варшави) – голова Варшавського гуртка викладачів фізики й математики. З 1912 року по 1915 рік був викладачем фізики на курсах при Варшавському інституті для підготовки вчителів середніх навчальних закладів. Співпрацював з журналами “Вѣсник”, “Физическое образование”, з науково-педагогічних питань публікувався в “Трудах Варшавского съезда преподавателей 1902 года”, “Трудах летних курсов для учителей физики и математики 1911 года”, “Трудах 1-го Всероссийского съезда преподавателей физики 1914 года”. [8].

У 1917 році викладачем фізики до ЧУІ був зарахований Сергій Миколайович Івенсен – випускник фізико-математичного факультету Київського університету (1913 рік), кандидат фізико-математичних наук. У 1918 році він завідував фізичним кабінетом, у 1920-1921 рр. виконував обов’язки секретаря фізико-математичного відділення Чернігівського ІНО.

27 липня 1918 року Міністерство освіти затвердило нові навчальні плани учительських інститутів. Педагогічним радам пропонували на основі типового навчального плану та рекомендацій Міністерства розробити власні навчальні плани учительського інституту. Документ установлював, щоб педагогічну спеціалізацію вводили з першого року навчання, але для неї в першому класі відводили меншу кількість годин, ніж для загальноосвітніх предметів, давали поради щодо розподілу годин на всі три роки навчання, визначено перелік обов’язкових предметів для всіх трьох відділень. Для фізико-математичного відділення в переліку – десять навчальних дисциплін [3, с. 24].

У лютому 1919 року на фізико-математичному відділенні навчалися: на першому курсі 32 студенти, на другому – 4 і на третьому курсі – 3.

1919 рік був для інституту знаменний двома подіями: випуском перших 13 учителів (серед них – 3 випускники фізико-математичного відділення: Н.Т.Макаренко, Г.І.Садовничий, Ф.С.Рибалко) і реорганізацію його у вищий навчальний заклад – педагогічний інститут. Була зміцнена

матеріальна база. Інститут поповнився новими викладачами, серед них 22-річний випускник Московського університету Павло Сергійович Александров – згодом видатний російський математик, професор Московського університету (з 1929 року), з 1953 року – академік Академії наук СРСР, віце-президент Міжнародної математичної асоціації, відомий працями з теорії множин і топології. Його блискучі лекції з математики мали значний вплив на професійний вибір студентів. Вагомий внесок у співпраці з А.М.Колмогоровим зробив у розвиток шкільної математичної освіти та методики її навчання.

Період 1920-го – початку 1930-х років вважають етапом експериментування й новаторства. Він характеризується бурхливим розвитком середньої освіти, формуванням дидактичних засад побудови вітчизняних підручників та запровадженням нових методів та технологій навчання.

На скликаній 23 березня 1920 року першій Всеукраїнській нараді з питань освіти була схвалена нова система народної освіти. 15 червня Народний Комісаріат освіти видає наказ про організацію єдиної трудової школи. У цьому ж році інститут був реорганізований в інститут народної освіти (ІНО) з 4-річним терміном навчання, який повинен був готувати вчителів для всіх типів середніх шкіл. Усі посади викладачів і керівництва стають виборними. Тоді кафедр ще не було, їх заміняли предметні (циклові) комісії: методична, педагогічна, виробнича і соціально-економічна. Виробнича комісія, наприклад, об'єднувала викладачів математики, фізики, хімії, зоології, ботаніки. У вересні 1920 року на посади викладачів фізико-математичного відділення було подано 21 заяву претендентів, з них обрано 14 викладачів [3, с. 38]. Так, Адаменко Валентин Васильович – випускник математичного факультету Московського університету, в період з 1920 по 1929 рік в Чернігівському ІНО викладав наступні курси: введення в аналіз, спеціальний курс фізики, диференціальне числення, фізику на всіх курсах, методику математики та методику фізики [11].

Деканом математичного відділення обрано С.А.Неаполітанського, секретарем – Б.М.Руткевича [7] (1888-1927 роки життя, з 1918 року викладав у ЧПІ аналітичну геометрію, астрономію, теорію ймовірності [6]).

У 1920-1921 навчальному році на фізико-математичному відділенні з першого на другий курс переведено 14 студентів, з другого на третій – 4, з третього на четвертий – 5 студентів. Умови навчання були дуже складні: низька матеріально-технічна база, відсутність кваліфікованих кадрів, проблема опалення навчальних приміщень. За заборгованість та неявку звільнили 33 студентів.

8 грудня 1921 року на засіданні Ради ЧІНО було розглянуто Положення про Вищі навчальні заклади України, організовано Бюро ІНО, до складу якого увійшов декан фізико-математичного відділення Б.М.Руткевич.

З 1920 року починає формуватися цикл педагогічних дисциплін у педвузах Радянської України [3, с.43]. Вже тоді відбувається становлення двох основних форм педагогічної практики: пасивної та активної. Студенти 4 курсу всіх відділень Чернігівського ІНО відвідували уроки в дослідній трудовій школі при інституті. Студенти фізико-математичного відділення готували конспекти та проводили пробні уроки з математики й фізики, розробляли дидактичні матеріали, складали звіти про відвідані ними уроки.

На початку 30-х років інститут мав один шкільний факультет – факультет соціального виховання з трирічним терміном навчання та спеціалізаціями: словесно-історичною, природничо-географічною і фізико-математичною. Починаючи з другого курсу студенти могли обирати спеціалізацію за своїми вподобаннями. Посади завідувачів відділеннями були скорочені. Натомість були призначені секретарі факультетських комісій, зокрема фізико-математичної – Б.М.Руткевич.

У 1922 році випускниками інституту стали лише 9 осіб. Серед них – випускник фізико-математичного відділення С.Л.Гончаров, у майбутньому викладач фізики ЧІНО.

Випускник 1924 року фізико-математичного відділення факультету соціального виховання Фурсенко Володимир Борисович, майбутній доктор математичних наук, професор, у 1925-1929 роках викладає математику у ЧНО [9].

Серед викладачів математики математичного відділення слід згадати випускника фізико-математичного факультету Київського університету (1921 р.) Ганжу Миколу Микитовича. З 1922 по 1928 рік він працював штатним викладачем 1 розряду з математики ЧНО. У довідці, виданій 05.10.1928 р. навчальною частиною ЧНО, зазначено, що він викладав загальний курс математики на курсах ІНО, аналіз безмірно малих, механіку та астрономію в ЧНО. Крім академічної роботи він брав активну участь в організації математичної лабораторії, проводив роботу з облаштування майданчика для астрономічних та метеорологічних спостережень; керував цикловою виробничою комісією [10].

У 1929 році циклові комісії були замінені кафедрами. Зокрема, серед інших була створена кафедра техніко-математичних дисциплін [4, с.19].

У липні 1930 року Чернігівський інститут народної освіти перетворено на інститут соціального виховання, що мав готувати педагогів для другого концентру трудшколи, школи селянської молоді та фабричних семирічок. У своєму складі він мав шкільний факультет з відділами: суспільствознавчим, техніко-математичним і агробіологічним [3, с. 68].

На початку вересня 1931 року на кафедрах налічувалося 42 викладачі. З жовтня 1931 року до серпня 1941 року кафедру математики Чернігівського педагогічного і учительського інститутів очолював тоді вже досвідчений викладач Іван Олексійович Карханін. В автобіографії Карханін І.О. зазначає, що він народився 26 серпня 1886 року в сім'ї фельдфебеля 9-ї артилерійської бригади. Дитячі роки пройшли поблизу міста Старобельська. З 1898 по 1906 рік навчався в Старобельській гімназії і закінчив її з золотою медаллю. У 1906 році вступив на фізико-математичний факультет Харківського університету. Після його закінчення Карханін І.О. отримав посаду вчителя

математики і фізики в старших класах жіночої гімназії в м. Сосниця Чернігівської губернії (нині Чернігівської області). У 1917 році був переведений на таку ж посаду вчителя математики м. Кобеляки Полтавської губернії (нині Полтавської області). Коли з 1 жовтня 1920 року на місці гімназії була організована трудова школа №3, продовжив працювати в цій школі вчителем математики. У 1922 році був призначений викладачем і помічником завідувача навчальною частиною вищих 3-річних педагогічних курсів міста Ахтирки Харківської губернії (нині Сумської області), де залишався на тій же посаді до 1931 року при наступних перетвореннях цього навчального закладу в педтехнікум, а потім – в педшколу. У період роботи в Чернігівському педінституті Карханін І.О. також виконував обов'язки завідувача навчальною частиною інституту, декана факультету. З 1944 року працював викладачем математичних дисциплін в Ніжинському державному педагогічному інституті, бо на той момент математичний факультет у Чернігівському учительському інституті ще не розпочав свою діяльність.

Нова школа починає вести активний пошук нових методів навчання. У зв'язку із запровадженням у систему освіти Дальтон-плану (від американського міста Долтон штату Массачусетс) як системи індивідуалізованого навчання важливого значення набуває актуальна і нині самостійна робота студентів. Навчальна робота переважно зосереджувалась у кабінетах, лабораторіях, студіях, гуртках. В інституті відкривають нові лабораторії, зокрема фізико-механічну і математичну.

У 1931 році інститут випустив 124 молодих вчителів, 38 з яких закінчили техніко-математичний відділ. Серед них – і майбутній декан фізико-математичного факультету (з 1946 року), кандидат педагогічних наук, доцент В.С.Кролевець. Того ж року під час осіннього набору на перший курс техніко-математичного відділу було зараховано 30 студентів.

За час навчання в інституті студенти техніко-математичного відділу вивчали політекономію, теорію радянського господарства, діалектичний матеріалізм, національне питання, марксистську теорію техніки, історію

ВКП(б) і поточну політику, а з фахових дисциплін – основи індустріального і сільськогосподарського виробництва, машинознавство і креслення, математику і фізику з методикою викладання, неорганічну і органічну хімію, хімічну техніку, астрономію, загальне природознавство, біологію з генетикою. Окрім того, вони вивчали педагогіку, основи марксистсько-ленінської психології, педологію, соцігієну, комуністичний дитячий рух, мистецтво, українську мову, іноземну мову, фізкультуру, проходили військову підготовку [4, с.22].

При проходженні педагогічної практики студенти також проводили активну громадську роботу. Так, у звіті студентки-практикантки III курсу осіннього набору техніко-математичного відділу ЧІСВ С.Г.Стерніної зазначено, що в школі, де вона проходила практику, був лише один учитель, який закінчив комплексний факультет ЧІСВ, в інших була незавершена педагогічна освіта, а деякі її зовсім не мали. Навчання проводилося в звичайній сільській хаті та в кам'яному приміщенні, яке більш-менш підходило для навчання. Вона викладала математику, фізику, хімію та німецьку мову з навантаженням 29 годин на 10 днів. Учні навчала за політехнічною освітою, використовуючи методики за рівнем активності учнів: евристичну, аналітичну, синтетичну; лабораторний, бригадний методи; проводила лекції-бесіди, досліди з хімії, фізики. “Під час перебування на педпрактиці я виконувала таку громадську роботу: керувала на “кутку” ліквідацією неписьменства, була коректором редколегії при будинку колективіста, викладала математику у вечірній школі вищого типу, ходила в бригаді з перевірки виконання планів контрактації, ліквідації проривів у колгоспі (робота на полі, молотьба), була головою комісії зі збору коштів на моторизацію. На громадську роботу витратила 2,5 години на день, але цей час значно збільшувався за рахунок участі в зборах, пленумах, засіданнях сільради”. Її рекомендації з поліпшення практики: систематично озброювати студентів методикою, а не за декілька днів до виїзду на практику; подати повний курс педагогіки; організувати виробничу практику студентів при їх

навчанні в інституті; підтримувати зв'язок зі студентами-практикантами в письмовій формі та робити виїзди представників ЧІСВ на місця роботи кожного студента [5].

Важливим етапом у розвитку фізико-математичного факультету став 1933-1934 навчальний рік, коли інститут був реорганізований в педагогічний з чотирирічним терміном навчання [4, с.25]. У 1933 році студентом фізико-математичного факультету став Василь Устинович Черноус (1917-1989), у майбутньому – директор Чернігівського учительського інституту (1953-1954 рр.) [2].

З 1933 року викладачем Чернігівського учительського інституту стає відомий український методист Володимир Іванович Севбо. У Чернігові він пройшов усі педагогічні сходинки: асистент, старший викладач, в.о. доцента і декан фізико-математичного факультету.

У зв'язку з нестачею учительських кадрів для семирічних шкіл у 1935 році Чернігівський інститут знову перетворено в учительський з 2-річним терміном навчання [4, с.27].

Швидкими темпами в цей час розвивається кафедра математики під керівництвом І.О.Карханіна. Кафедра фізики, до якої входили В.С.Дмитров (завідувач кафедри), М.П.Буліч, М.Г.Харичків, І.І.Степко, мала обладнані кабінети електротехніки і радіотехніки, радіофікувала учбовий корпус і гуртожиток. У цьому році, за свідченням випускниці 1936 року О.С.Біб, на математичному відділі навчався 31 студент, на фізичному – 30.

З 1939-1940 навчального року Чернігівський інститут існує вже як учительський і педагогічний одночасно. Цього року був здійснений перший набір студентів до 4-річного педагогічного інституту в кількості 150 чоловік і до дворічного учительського – 240 чоловік на фізико-математичний, історичний і мовно-літературний факультети [4, с.34].

У 1941 році у зв'язку з початком військових дій усі викладачі та співробітники інституту були звільнені від своїх обов'язків, багато архівних документів були спалені, а решту підготували до евакуації. Так завершився

важливий довоєнний період становлення і розбудови фізико-математичного факультету у складі Чернігівського педагогічного інституту.

Таким чином, упродовж перших 25 років існування факультету зусиллями його керівників та викладачів було закладено основу для розвитку вищої педагогічної фізико-математичної освіти на Чернігівщині.

Використані джерела

1. Білий Б.М. Методика викладання математики. Становлення і розвиток в УРСР. – К.: КТЕІ, 1971. – 286 с.
2. Боровик М. Черноус Василь Устинович – останній директор Чернігівського учительського інституту (1953-1954 рр.) //Матеріали науково-практичної конференції “Треті Фльорівські читання”. – Чернігів: Редакційно-видавничий відділ ЧНПУ імені Т.Г.Шевченка. – С. 74-76.
3. Боровик А.М., Боровик М.А. Історія Чернігівського національного педагогічного університету в біографіях його керівників. – К.:СПД Чалчинська Н.В., 2016. – 416 с.
4. Півстоліття невтомної праці: Нарис історії Чернігівського державного педагогічного інституту ім.. Т.Г.Шевченка. – К.: “Радянська школа”, 1966. – 100с.
5. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп.1, спр. 152, арк. 46-50.
6. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп.1, спр. 84, арк.2.
7. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп.1, спр. 78, арк.52-53.
8. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп.1, спр. ?, арк.7.
9. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп.1, спр. 3455, арк.2, 24.
10. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп.1, спр. 3873, арк.44.
11. Держархів Чернігівської обл., ф. Р-608, оп.1, спр. 3820, арк.23, 26.
12. Труды 1-го Всероссийского Съезда Преподавателей математики. – СПб, 1913.

**Little Known History Pages of the Faculty of Physics and Mathematics of
Chernihiv National Pedagogical University named after Taras Shevchenko
(1916-1941)**

The article highlights the history of the formation and operation of the Faculty of Physics and Mathematics of Chernihiv National Pedagogical University named after in the context of the establishment and development of national higher pedagogical physics and mathematics education.

Based on the analysis of archival documents and scientific publications the article determines the primey directions of the department: arranging of the educational process, creation of material and technical base, developing the teaching staff, improving teaching methods of physical and mathematical sciences.

The article researches the basic stages of development of the faculty in the prewar period, the state of teacher training, career and teaching inheritance of its leaders and teachers, their contribution to the development of the pedagogical education.

Key words: higher pedagogical physics and mathematics education, directions of activity, scientific and educational achievements.